

ténetírásban, de érdekéknél tudható be az is, hogy a magyarországi cionizmus eddig alig ismert fejezetét nemcsak magyar forrásokra, hanem izraeli levéltári anyagokra támaszkodva vázolja. A részletes eseménytörténet – a szélesebb társadalom- és politikátörténeti összefüggések bemutatása nélkül – azonban felettebb mozaikszerű képet ad a magyarországi zsidóság és cionizmus kapcsolatának a múltjáról.

■ GANTNER BRIGITTA ESZTER

Jánossy Ferenc: Mérés, trend, evolúció

Szerk. Bekker Zsuzsa. Aula Kiadó, Budapest, 2001. 172 old., 1990 Ft

Jánossy Ferenc a hatvanas években közreadott két könyvével (*A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere*, 1963.; *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok*. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1966.) és a nagy vihart kavart kvázicikkkel (Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja. *Közgazdasági Szemle*, 1969. 7–8. szám, 806–829. old.) előbb a hazai közgazdász szakma, majd a marxista kutatók, újbóloldali egyetemi oktatók, közírók nemzetközi hálója érdeklődésének középpontjába került. Könyveit, cikkeit akkortájt a társadalmi-gazdasági fejlődés kérdései iránt érdeklődő laikus közönség is olvasta, itthon és külföldön egyaránt.

Jánossy társadalmi státusát meghatározta, hogy apja korai halála után anyja férjhez ment Lukács György filozófushoz. Lukács döntései a nevelt fiú életútját is meghatározták. Előbb Bécsben tanult, majd Berlinben, amikor nevelőapját a mozgalom a weimari köztársaság utolsó éveiben Németországba küldte. Egészen kiskorától izgatták a mechanika és a mérés problémái, ezért a vándorút során műszaki iskolákba járt.

Hitler hatalomra jutása után a család a Szovjetunióba menekült. Jánossy egy nagy moszkvai gépgyárban

lett beosztott mérnök. Itt szembesült a pazarlással, az erőforrások rossz hatásfokú kombinációival. Láta, hogy a mennyiség hajszolása közben romlik a minőség, a tartósság, hogy a fejlettséget nem lehet tonnakkal vagy darabszámokkal mérni. A gyári munka nem tartott sokáig. A háború kitörésekor sok ezer Németországból érkezett emigránssal együtt Jánossyt is letartóztatták és elítélték, így a létező szocializmusról szerzett tapasztalatait a Gulag egyik munkatáborában szaporíthatta. Innen életre szóló testi károsodással Varga Jenő, a világhírű kapitalizmuskutató (a nagy hatalmú belügyi népbiztos, Berija kártyapartner) segítségével szabadult. A háború vége az Ural egyik hadigyárában érte, ám 1946-ban, amikor a mozgalom Lukácsot Magyarországra küldte, ő is hazatért.

A mérést, a mechanikát kedvelő Jánossy érdeklődését már korábban felkeltették a marxista újratermelési témák, illetve Marx nézetei a gazdasági fejlődésről. Amikor ilyen hajlamait követve az ötvenes évek elején az Országos Tervhivatalba került, a harmadik délibábos magyar növekedési és iparosítási hullám éppen megtorpant. Az első és második hullám Németország oldalán világháborúba torkollott. A harmadik próbálkozás csődje a „béketábor”, vagyis hadi tábor tétovázásához, Sztálin halálával aztán az eredeti tervek teljes összeomlásához vezetett.

Jánossy Ferenc e helyzetben a jó mérnök aprólékos gondosságával és szorgalmával látott hozzá az ország valóságos helyzetének meghatározásához. Érdeklődése eleinte annak szólt, miért is él szembeszökő nyomorban az olyan ország, amely azt állítja magáról – mint ma is –, hogy gyönyörűségesen fejlődik. A propaganda szerint akkorra már lehagyta környezetét, és majd kétszerte gyorsabban növekedett, mint a fejlett nyugati államok. Hát akkor miért és hogyan jön létre és születik folyton újjá a jó egyéni teljesítmények és a büszkén hirdetett eredmények ellenére a késés, a tömeges elmaradottság, a gyakorlati analfabetizmus, a butaság és a gondolati restség fulasztó mocsara, Ady Endre magyar ugara?

Felette kínos időszakban dolgozott és kutatott, amikor – mint ma is – a politika, a kormány, a statisztika és az egyéb hivatalok ügyeskedő hazudozásait meglehetősen meddőnek és reménytelennek látszott közelebről méregetni és helyrebillenteni. Teljesen új és töretlen utakat kellett keresnie a valóságos helyzet megismerésére és szabatos leírására. Érdekes hát megint olvasni írásait. Tanulságosan leplezik le a kvázifejlettség és a valódi lemaradás együttesét. Félő azonban, hogy most már az egykor oly könnyen megsértődő miniszterek, valamint a lelkes ifjúság számára se perdöntő a tudomány ítélete. (Tölgyessy úr például nyomtatékosan eltanácsolta az értelmes magyar embereket az ilyen vizsgálódó és bíráló tevékenységektől. Ma még a kormány is fűtyül a saját döntéseire, hisz nem vezet könyvet üléseiről és vitáiról. Ha meg kellemetlenné válik valami régi intézkedése, akkor azt úgy 50, esetleg 80 évre titkosítja, s ezzel aztán kész is a leltár. Az önbecsapás és a struccpolitika széles és pimasz eszköztára talán változott valamelyest. Léte, vaksága és elvakultsága, képes ígéretekkel teljes álmodozása azonban változatlan.)

Kidolgozva a gazdasági fejlettség mérésének új, pontos és jól ellenőrizhető módját, Jánossy szabatos leírását adta a növekedés mértékének. Ez volt első emlékeztető teljesítménye és a gazdasági mérés kérdéseit tárgyaló könyve, amelyben rendbe rakta a világ országainak valóságos rangsorát (Jánossy, 1963). Lehetetlenné tette a további ábrándozást és ködévést, legalábbis az akkori politika és politikások számára. Azóta sajnos megtanultuk, hogy nálunk ezt minden rezsim hajlamos újra elkezdni, és addig folytatja, míg csak fálnak nem megy.

Ekkor nekiállt, hogy a megbízható mérés mutatta tényleges növekedés világos elméletét is megteremtse. A gazdaság valóságos hajtóerejét, az igazi fejlődés mibenlétét és problematikáját vizsgálta (Jánossy, 1966, és *Az akkumulációs lavina megindulása*. Magvető, Bp., 1979). Elmélete nem volt rendszerspecifikus, gondolatai és eredményei tehát túlmutattak a piac és a terv ellentétének kopott sablonjain. Mindezért váltak írásai és gon-

dolatai nemzetközileg ismertekké, és hatottak már a hatvanas évektől kezdve.

Többi, rövidebb és alkalmibb írása, melyet Bekker Zsuzsa biztos kézzel válogatott össze, szintén célba talált. A látszólagos fejlettség bírálata, az evolúció valóságos lehetőségeinek feltárása ma is éppen olyan égető (és mellőzött) kérdés, mint amikor cikkei, a nyolcvanas évekig bezárólag megjelentek. Ha itt és most személyét és gondolatait felidézve mégis egy-két nézetének szélesebb és következetesebb kifejtését próbálom szavakba önteni, azért teszem, mert kutatása folytatható, sőt nagyon is folytatandó és időszzerű.

Jánossy rendszerbírálatainak egyik központi tárgya volt az erőltetett iparosítás hibáinak és mulasztásainak feltárása. Ez ma szinte közhely, és meghaladottnak tekintett hiba. De az ipar túlzott növekedése, az erőforrásainkat, tárgyi tudásunkat és megszerzett gyakorlatunkat meghaladó nehézipari fejlesztés és fegyverkezés káros hatása nem csak az volt, hogy következtében szükségszerűen és gyorsan romlott a határfok. Persze az ország lemaradását még a szent tehéneknek számító ágazatokban is csak tovább növelte a hatékonyság hiánya és elmaradása.

A hiba azonban mégis mélyebb. Ez a jelenség nemcsak az iparra, hanem mindenre és bármire vonatkozik. Igaz, az ipar gyors növekedése együtt járt mindenfajta szolgáltatás, utazás, oktatás, lakás, egészség és kényelem elmaradásával. A Tervhivatal még a nyolcvanas években is vitézül ellenállt a kommunikáció gyorsabb fejlődésének, mivel Csikós Nagy Béla és árhivatalának maradi árrendszerre minden modernebb igyekezetet gazdaságtalannak mutatott. A mértéktelen fegyverkezés a szolgáltatás leromlását és nyomorát hozta.

De azóta már azt is tudjuk, hogy bármi és minden, amit akármilyen központi hatalom kiemelten kíván fejleszteni, s ezért a gyors növekedés ösztönzése mellett az árak és nyereségek támogatásával is előmozdít, biztosan kártékonnyá válik, és alapjában támadja meg a gazdaság egészét. Az ilyen tevékenység, még ha a legújabb vívmányok lelkes támogatása,

vagy akár a mélymagyar létfeltételek őszinte nemzeti megmentésének igyekezete áll is mögötte, egyszerű és alapos kűtmérgezéssel egyenértékű.

Mindezzel ugyanis alapjaiban hamisítja meg az ország öntudatát és önismeretét, önértékelését és árrendszert. A valóságosnál jobb bizonyítványt ad annak, amit a központi hatalom szeret és dédelget. Ezzel háttérbe szorítja azt, amit mellékesnek vagy akár csak másodrendűnek tekint. Miután azonban az ország gazdasági ágai szorosan összefüggenek, végül azt az ágat is tönkreteszi, mégpedig alaposan, amit pedig a legfontosabbnak tart, és kiemelten szeretne fejleszteni.

S ha valaki netán még mindig nem hajlandó elhinni ezt a gazdaságmatematika által felfedezett és Oscar Lange által bizonyított igazságot, akkor gondoljon csak a hadseregünkre költött temérdek milliárdra, valamint arra, hogy ugyanezen milliárdok szembetűnő hiánya az oktatás és egészségügy terén mennyire csorbitja magát a honvédelem határfokát is. A műveletlen és beteg katona nem jó katona. (Vagy csak arra figyeljen, mire fogjuk vagy tudjuk majd felhasználni a megáhitott Mig és Gripen gépek egyvelegét a géprablások korában. Ezek a bajkeverőgépek úgy kellene az országnak, mint ablakos tótnak a hanyatt esés. Légi terünket komoly támadás ellen nem képesek védeni, a szórványos légtérsértés ellen pedig egyszerűbb, olcsóbb és főleg hatásosabb eszközök ismertek.)

Az elemzés másik sajátossága, hogy Jánossy lebecsüli a növekedés ciklikus alakulásának veszélyeit. Tudta ugyan, és pontosan le is írta, hogy a beruházások túlhajtása miért és hogyan válik eredménytelenné és pocsékolóvá. Mégis túl közelről érintette 1956 összeomlása, semhogy azt politikai baj helyett annak fogta volna fel, ami valójában volt. Gazdasági válságnak, amely persze végsőkéig élezte a politikai meghasonlást is. Ebben az időszakban az 1929–1933-as és a háborús konjunktúra által némileg eltartott 1941–1945-ös bajok jelentkeztek újra az addig is szokásos 12 éves rendszerességgel. Az 1953–1957 közötti évek válságát az-

tán további ciklusok is követték.

Csak a prágai tavasz 1968-as vérbefojtása, a lengyel szükségállapothoz vezető 1980-as év és a Szovjetunió 1992 körüli gyorsuló bomlása győzte meg arról Jánossyt, hogy a magyar statisztika jelentéseiben nemcsak a szintek és ütemek hamisak, hanem az ingadozásokat váltig tagadó, a bajokat nem feltárni, hanem mélyen rejtgetni kívánó igyekezet is mérgező. Ez ma, amikor feltűnni látszanak, persze vadonatújnak tetsző politikai köntösben, a mostanára ismét igen időszzerű gazdasági lassulás ismétlődésének első jelei, külön figyelmet érdemel.

Remélhetőleg ez a válságperiódus az eddigieknél enyhébb lesz. Mivel a hosszú, úgynevezett Kondratiev-féle gazdasági hullámnak nem hanyatló, de felfelé tartó, emelkedő ágában kerül rá sor, ebben valóban reménykedhetünk. Csakhogy a volt keleti tömb korántsem rendezte el még technikai és energetikai lemaradásának jó részét, ahogyan azt a nyugati országok a hetvenes évek közepének nagy ijedtsége után megtették. Távfitésünk például egészségében még mindig tervszerűen működik, azaz nem a hőmérséklet, hanem a naptár szerint fűt, és többnyire még mindig az utcát. A többi energetikai és anyagmozgatási fajlagosról és fajtalanságról meg éppen Jánossy könyve kapcsán fölösleges külön is panaszkodni.

Ugyanis Jánossy általános rendszerkritikája – amely tehát korunk valamennyi rendszerét érintette – éppen a minőség és a határfok általános romlásából indult ki. A pocsékolásnak számtalan területét leplezte le – talán a kelleténél kissé jobban bízva a verseny és versengés gyógyító erejében. Nem számolt a monopolizálódás és maffiásodás terjedésével. De már látnoki bizottsággal és élesen maró humorral soha nem a gyártott cipők számát, hanem a velük bejárható cipőkilométerek mennyiségét tartotta a döntőnek. Ezzel egyformán és egyszerre marasztalta el az összes látszateredményekre támaszkodó propaganda-társadalmat. Nem csak annak nyitját mutatta meg, miért élünk az egyre nagyobb és színesebb reklámok és hirdetései kampányok el-

lenére egyre rosszabbul az elmúlt évszázadban, hanem azt is, merre kell a kijáratot keresni az általános degradációból.

Ha azonban a tartalmilag gondosan összeállított kötet dilettáns és csúnya címlapját vesszük szemügyre, arra a szomorú következtetésre kell jutnunk, hogy a minőség forradalma még nem dörömböl az ajtón.

BRÓDY ANDRÁS

Kemény István (szerk.): A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság

*Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely,
Budapest, 2000. 197 old., 1480 Ft*

A kötet hat írása öt különböző vizsgálati módot jelenít meg. Kemény István bevezető tanulmánya az elmúlt száztiz év társadalom- és gazdaságstatisztikai adatokkal leírható változásairól ad számot elsősorban az OMKSH 1893-ban végrehajtott cigány-összeírására, valamint az általa vezetett 1971-es és 1993–94-es kutatásokra támaszkodva. Kállai Ernő egy budapesti cigány vállalkozók közt 1998-ban készített interjúorozat sokirányú tanulságairól számol be. Fleck Gábor, Orsós János és Virág Tünde egy Partosnak nevezett, korábban svábok, később betelepített székelyek dominálta falu beás cigány közössége életének és kapcsolathálójának leírását adják, Gilvánfa leírásakor alkalmazott módszerük gazdagításával. Hajnal László Endre művelt antropológhoz méltó riportot írt – részt vevő megfigyelésre és célzott beszélgetésekre támaszkodva – üzletelő, budapesti, tekintélyes oláh cigány családokról, arról, hogyan használják etnikus kapcsolatrendszerüket üzleti hálózatként, és ugyanakkor hogyan kísérti őket az, hogy felforgassák e közösség hagyományait vagy

szakítsanak velük. Lakatos Elza hasonló riportot készített ugyanebben a társadalmi környezetben az (oláh) cigány régiségkereskedőkről.

Az utolsó tanulmányban Prónai Csaba okos elemzését adja annak a kultúranropológusok közt zajló vitának, amely azután bontakozott ki, hogy Aparna Rao sikerrel terjesztette el a „peripatetikus közösségek” fogalmát, és így általános értelmezési keretet adott arra, miért és hogyan tudnak endogám vándorló közösségek időszakos szükségletek kielégítésével rendszeres és sikeres kapcsolatba lépni tartósan strukturált (s ezért merev munkamegosztású) közösségekkel. A párizsi káldeás cigányokkal állandó kapcsolatban élő és őket leíró Patrick Williams külsődlegesnek érzi a különböző cigány közösségek elemzését ökológikus séma szerint, s az egyes csoportok történetileg változó kultúrájának, a dolgok e kultúrában történő sajátos értelmezését tartja elsősorban elemzendőnek.

A szerzőket láthatóan – kit-kit a saját szakmája, kutatási területén fölvetődő kérdések kapcsán – érdekli a cigány emberek és közösségeik sorsa: miből tudnak megélni, a többnyire lovari származású oláh cigányok a gazdaság mely területein és milyen formák közt tudják folytatni kereskedő hagyományait; a különböző hagyományú cigány csoportok közösségként való elkülönülése hogyan él tovább, s volt-e, lesz-e ezekből cigány politikai közösség. Ami nem érdekli őket, az a láthatatlan gazdaság. Nem mintha nem tennék világossá, hogy az alkalmi munkára kényszerülő szegényemberek általában nem bejelentve dolgoznak, hogy a zöldeggel, virággal, használt gépkocsival, sebtében felújított lakásokkal, régiségekkel, műkincsekkel kereskedők nemcsak jövedelmüket, de gyakran tevékenységüket is eltitkolják. De hát a gazdaság ezen területein nem csak a cigányok (és általában nem is elsősorban a cigányok) a láthatatlan gazdaság szereplői. Az egyes üzletkörök elemzése, a cigány és a nem cigány szereplők gazdasági szerepei esetleges különbségeinek felmutatása kellene ahhoz, hogy a könyv címben jelzett tárgyról szóljanak a szerzők. Am őket nem a gazdaság érdekli, ha-

nem a cigány emberek élete és boldogulása.

Van azonban a kérdéseknek egy dimenziója, ahol mégis kitüntetett jelentőséget kap a szerzők – elsősorban Kállai Ernő és Hajnal László Endre – szemében az a kérdés: bejelentve, a hatóságok és a teljes nyilvánosság előtt vállalva viszik-e üzletüket az érintettek. Ez pedig a deklasszálódás, avagy a tartóssá tett siker dimenziója. Akadnak olyan (magyar) cigányok, akik a nyolcvanas évek kényszereitől és lehetőségeitől hajtva szabályosan bejegyzett (virág-, zöldeggel- vagy régiség-) kereskedővé váltak, és a kilencvenes évek összevagdott piaci viszonyai között kényszerültek arra, hogy legális üzletüket föladvá, személyes kapcsolatrendszerükbe kapaszkodva és a „vonal alatti” kapcsolatokat építgetve tartsák fenn egzisztenciájukat. Ők legalább gyermekeik számára őrzik a vágyat, hogy újra biztonságban, bejelentve kereskedhessenek. S vannak olyan sikeres cigány vállalkozók is, akik a megnövekedett üzleti méretek miatt vállalják azt, hogy bejelentett, könyvelőt alkalmazó, a bevallott jövedelmekért adózó, másokat foglalkoztató cégek tulajdonosaiként lépjenek a nyilvánosság elé. Ezzel persze elkülönítik magukat saját közösségüktől, intézményesítik főnöki szerepüket, és láthatóvá teszik azt a törekvést, hogy gyermekeiknek átörökíthető „polgári” egzisztenciát teremtsenek. (Persze talán nagyobb léptékben, mint a nem cigány vállalkozók, forgalmuk és elsősorban szezonális alkalmazottaik zömét továbbra is eltitkolják.)

A kötet olvasójában elkerülhetetlenül fölmerül a kérdés: kikről is beszélnek a szerzők, amikor a cigányokról szólnak? Hiszen nyilvánvalóan más sorsú és más kultúrájú emberekről beszél Kállai Ernő a budapesti cigány vállalkozókkal készített interjúk alapján, mint a félrezerváltumban élő beás cigányok kényszerű közösségét leíró Fleck–Orsós–Virág trió, vagy mint a budapesti, nem egyszerűen létük biztosítására, hanem sikerre áhítozó oláh cigányok szokásairól beszámoló Hajnal László Endre és Lakatos Elza. E két utóbbi írás – de csak ez a kettő – fölfogható a cigánysággal foglalkozó antropoló-